

Recenzja dorobku naukowego dr Małgorzaty Wójcik przygotowana dla komisji habilitacyjnej w ramach postępowania o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w zakresie psychologii.

1. Informacje ogólne

Dr Małgorzata Wójcik – absolwentka filologii angielskiej Uniwersytetu Śląskiego, doktorat w zakresie psychologii uzyskała na Wydziale Pedagogiki i Psychologii tejże uczelni gdzie w 2009 roku obroniła pracę doktorską pt *Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych.* Od 2012 r. pracuje na stanowisku adiunkta naukowo-dydaktycznego na Uniwersytecie SWPS Wydział Psychologii w Katowicach na którym (od 2020 roku) pełni funkcje prodziekana ds. studenckich. Doświadczenie zawodowe obejmuje także pracę na stanowisku wykładowcy na Politechnice Śląskiej w Kolegium Nauk Społecznych i Filologii Obcych.

2. Ocena dorobku naukowego wskazanego jako podstawa habilitacji

Jako osiągnięcie naukowe Habilitantka wskazała cykl dziesięciu artykułów skoncentrowanych wokół zjawiska przemocy rówieśniczej (*bullying*), jego wybranych uwarunkowań, różnorodnych przejawów, konsekwencji oraz możliwości ograniczania w postaci programów partycypacyjnych i oddziaływań interwencyjnych. Osiągnięcie zostało zaprezentowane w autoreferacie „*Prześladowanie i dręczenie rówieśnicze (bullying) – wzajemne oddziaływanie czynników indywidualnych, grupowych i kontekstowych*”

W ośmiu artykułach jest pierwszym autorem, w jednym jest jedynym a w jednym jest trzecim autorem. We wszystkich artykułach anglojęzycznych oraz publikowanych w czasopiśmie z IF pozostaje pierwszym autorem. Jej rola lidera w tym cyklu publikacyjnym jest jednoznaczna. Artykuły zamieszczane są w uznanych periodykach w większości tematycznie odpowiadających podejmowanej problematyce tj *Journal of Interpersonal Violence*, *School Mental Health*, *Journal of Adolescence* mających satysfakcjonujący impact factor, ale także w mniej specyficznych dla tej problematyki *Psychological Report* i ważnym polskim czasopiśmie PPB. Wszystkie przeszły proces recenzencki zatem ich publikacyjne walory zostały w pełni uznane.

Habilitationka zdecydowała się przedstawić cykl artykułów realizując strategiczny (niezwykle istotny) aspekt pracy naukowej polegający na publikowaniu swoich dokonań w międzynarodowych czasopismach z intencją włączenia ich w obieg naukowy oraz uczynienia ich przedmiotem dyskusji naukowej. Z tej perspektywy **potwierdziła swoje kompetencje jako badacz, członek i kierownik zespołów badawczych oraz realizujących programy interwencyjne i profilaktyczne a także jako pierwszy a także jedyny autor.**

Teoretyczny kontekst poszukiwań badawczych wyznaczony jest przez ekologiczny model Thornberga i współp. (Thornberg, 2015; Horton, 2016) integrujący socjo-ekologiczną teorię rozwoju (Bronfenbrenner, 2005) oraz symboliczny interakcjonizm. Z perspektywy autorki stwarza on najbardziej dogodne ramy pojęciowe dla analizy złożoności zjawiska bullingu, jego uwarunkowań oraz konsekwencji także w perspektywie czasowej. Uzasadnieniu decyzji o walorach jakościowych badań autorka poświęciła osobny śródrozdział co wskazuje na to, że ma świadomość, iż nadal metody jakościowe w badaniach psychologicznych stanowią raczej wyjątek i mogą być traktowane jako odstępstwo od reguły wyznaczonej ilościowym podejściem.

W dalszych częściach autoreferatu autorka w sposób jasny i klarowny prezentuje kolejne publikacje wchodzące w skład osiągnięcia wskazując co z jej perspektywy stanowi autorski wkład do podjętej problematyki. W tym kontekście **oceniam autoreferat (w części opisującej dzieło) jako dobrze przemyślany, starannie zredagowany, dobrze syntetyzujący i wykazujący jednolitość treści** zgłoszonego do recenzji dzieła.

Merytoryczna ocena dorobku

Problematyka osiągnięcia habilitacyjnego dr M. Wójcik *Prześladowanie i dręczenie rówieśnicze (bullying) – wzajemne oddziaływanie czynników indywidualnych, grupowych i kontekstowych* koncentruje się na zachowaniach mających niewątpliwie „złą reputację” ale przede wszystkim stanowiących istotny problem społeczny i wychowawczy. Zarazem podjęcie takiej problematyki stanowi asumpt do refleksji nad złożonością ludzkiej natury: skłonności destrukcyjnych, gotowości czynienia zła oraz zdolności do kreowania lepszej rzeczywistości i czynienia dobra, także w sensie „naprawiania zła (ta ostatnia perspektywa jest także obecna w pracach). Zło częściej przykuwa uwagę badaczy. Są po temu ważne powody: ludzkie bezpieczeństwo – identyfikacja psychologicznych uwarunkowań zła stwarza szanse na ich ograniczanie oraz efektywną interwencje (co jest stanowi drugi

ważny element dokonań habilitantki). Innym, jest swoista asymetria stwierdzana przez psychologów społecznych - iluzja przewagi zła nad dobrem. Zatem podjęta problematyka przemocy rówieśniczej jest **niezwykle istotna zarówno z perspektywy społecznej jak i poszerzania wiedzy o tej dualności ludzkiej natury.**

Ocenę osiągnięcia zacznę od wskazania walorów przedsięwzięcia habilitacyjnego.

Dr M. Wójcik dobrze przedstawiła zamysł teoretyczny całości, nawiązujący do zgromadzonego dorobku. W kontekstach teoretycznych wszystkich artykułów krytycznie analizuje dotychczasowe badania, poszukując w nich deficytów, pominiętych tematów, czy niespójności wskazując także na konieczność uściśleń czy zniuansowania dotychczasowych ustaleń (np. nowa rola świadka wrogo-przyjaciela).

Jakościowa metodologia badań stanowi wyjątkowy walor prezentowanego osiągnięcia. Szczególnie w polskich badaniach psychologicznych zdominowanych przez publikacje ilościowe (głównie realizowane w modelu korelacyjnym) stanowi wyjątkową okoliczność i niezwykle chlubny wyjątek. Docenianie podejścia jakościowego jest coraz bardziej widoczne w naukach społecznych, w tym w psychologii (min. obszar badań konsumenckich – prof. D. Maison, czy podejście narracyjne w psychologii klinicznej dr hab. A. Cierpka). W różnych obszarach stanowią źródło danych nie wychwytywanych metodami ilościowymi (co także podkreśla wielokrotnie habilitantka). Paradygmat jakościowy (niezależnie od specyficznego backgroundu teoretycznego który można kontestować – o czym poniżej) wymaga więcej od badawcza, w porównaniu z tym ilościowym. Niezbędne są kompetencje związane z profesjonalnym kontaktem, uważność, umiejętność obserwacji, nawiązywania i kierowania kontaktem, budowania relacji, wyzwaniem jest brak gotowych schematów i konieczność ich wypracowywania, czasochłonność i wieloetapowość procesu zarówno gromadzenia, analizy a potem interpretacji danych. **Autorka niewątpliwie znakomicie opanowała metody jakościowego podejścia na każdym etapie.**

Metodę strukturyzowanego wywiadu **autorka poszerza o metody badania terenowego , obserwację .** Tak więc różnorodność zastosowanych metod w ramach paradygmatu jakościowego, kompetencje w ich realizacji stanowią niewątpliwie walor prezentowanego osiągnięcia.

Dr Wójcik mając świadomość złożoności zjawiska przemocy rówieśniczej **uwzględnia perspektywę wszystkich uczestników tej wielopoziomowej relacji.** Dominuje

perspektywa uczniów w dwóch niejako podejściach: retrospektywnym i bieżącym, aktualnym. Obecna jest także perspektywa nauczycieli i psychologów, a zapowiadana jest także perspektywa rodziców. Mamy zatem szansę na uzyskanie wielowymiarowego, jakościowego opisu zjawiska przemocy z uwzględnieniem wszystkich interesariuszy.

Podejście w którym subiektywny głos uczestników eksplorowanego zjawiska pełniących różnorakie role a w związku z tym mających różnorakie doświadczenie jest nie do przecenienia i daje możliwość selektywnego i zniuansowanego jego poznania.

Mimo dominacji podejścia jakościowego habilitantka udowadnia także swoje kompetencje w obszarze badań ilościowych: tutaj także wybiera bardziej wymagające metody eksperymentalne badając efektywność autorskich i współautorskich programów interwencyjnych i partycypacyjnych. Podsumowując niewątpliwym **walorem przedstawionego osiągnięcia jest różnorodność stosowanych metod badawczych, we wszystkich autorka potwierdza swoje kompetencje.**

Mimo braku wprost sformułowanych pytań i hipotez (co jest uzasadnione zastosowanym podejściem w którym „teoria jest budowana”) wskazane cele poszczególnych badań wynikają z jednej strony, z zastanego dorobku z drugiej, replikują dotychczasowe ustalenia (np. zróżnicowanie i wielość ról w relacjach bullingu, asymetrie perspektywy ofiary vs sprawcy vs różnego rodzaju świadków, znaczenia atrybutów zewnętrznych np. wyglądu zewnętrznego jako podstawy stygmatyzacji (por. także Pyżalski, Plichta, Szuster, Barlińska, 2022; Barlińska, Szuter, 2014).

Aplikacyjny aspekt prezentowanego osiągnięcia znacząco podnosi jego wartość. Nieczęsto zdarza się (szczególnie w naukach społecznych), że poczynione ustalenia badawcze stają się punktem wyjścia dla ich bezpośredniego zastosowania w praktyce, w tym przypadku, praktyce edukacyjnej. Habilitantka jest współautorką imponującego programu partycypacyjnego Inkla w którym uczestniczyli zawodowi badacze, studenci ale przede wszystkim uczniowie. Taka strategia zaangażowania młodych osób, potencjalnych świadków, ofiar czy sprawców przemocy, wydaje się niezmiernie efektywna dla późniejszego, niejako „od wewnątrz” ograniczania zjawiska. Starannie przygotowany (obejmował 5 etapów), zrealizowany w 3 szkołach, doskonalił także kompetencje uczniów - badaczy w którzy zaangażowali byli w obserwacje, wywiady i spotkania. Niezwykle ciekawy wydał mi się ostatni etap Photo-Voice pozornie najbardziej pośrednio związany z celami programu, natomiast kluczowy dla doskonalenia kompetencji

autodystansowania, artykulacji podmiotowego stanowiska, nazywania emocji a także umiejętności syntezy własnych doświadczeń.

Dr Wójcik jest także współautorką programu interwencyjnego *Blżej* – oraz podręcznika stanowiącego element programu.

Dr Wójcik jest współautorką, ogólnoszkolnego systemu zapobiegania oraz monitorowania przemocy rówieśniczej RESKOL który składa się z aplikacji dla uczniów, panelu dla interwentów (osób przyjmujących zgłoszenia i podejmujących interwencję), podręcznika i kompletu działań prewencyjnych i interwencyjnych oraz zestawu szkoleń dla kadry szkoły, uczniów i ich rodziców lub opiekunów. Efektywność tego programu została bodaj najlepiej potwierdzona badaniami ewaluacyjnymi. Program objęty został także procedurą wdrożeniową. Warto po zakończeniu przedsięwzięcia aplikować o wpisanie go do programów rekomendowanych.

Niewątpliwym osiągnięciem jest wkład dr Wójcik do nauki. Uzyskane przez nią rezultaty zebrane w toku głównie badań jakościowych znakomicie uzupełniają i poszerzają dotychczasową wiedzę na temat zjawiska przemocy. Opisywane wcześniej, złożone i różnorodne role jakie pełnią świadkowie autorka uzupełnia o kolejną, bardzo specyficzną *frenemy* (tłumaczoną jako wrogoprzyjaciel, Wójcik, Flak, 2021). Autorka nie ogranicza się do jej identyfikacji ale także wskazuje na jej swoistą zasadność, adaptacyjny charakter oddający utylitarną perspektywę z jakiej wartościowana jest ofiara (negatywne zachowanie wobec niej jest wyznaczone korzyścią dla świadka). Potwierdza to dynamikę i zmiany jakie następują w relacjach rówieśniczych naznaczonych bullingiem ale także modyfikację i hybrydowy charakter ról świadków. Zarazem dobór bardzo specyficznej próby – osób dorosłych które z perspektywy lat opowiadają o swoich doświadczeniach jako ofiar przemocy rówieśniczej – potwierdza nieprzypadkowy charakter zidentyfikowanej roli jak i wyjątkowy i formujący charakter doświadczeń przemocy.

Autorskim wkładem jest uzupełnienie procesu opisywanego w przez zespół Thornberga o uszczegółowienie etapów pierwszej i drugiej fazy tj. początkowego ataku oraz podwójnej wiktylizacji.

Z wnikliwością, dużym wyczuciem i kompetencją zbierano a następnie zidentyfikowano i opisano etapy wiktylizacji, równoległość kultury bullingu zanurzonej w społecznym systemie normatywnym nie akceptującym krzywdzenia innych. Także znakomicie

zidentyfikowane rytuały jako szczególne rodzaje aktywności które utrwalają znęcanie się i wiktyimizację.

Oryginalnym wkładem jest ugruntowana teoria równoległej kultury bullyingu oraz ugruntowana teoria równi pochyłej ofiary prześladowania rówieśniczego/bullyingu.

Obie trafnie oddają wybrane aspekty zjawiska, ujmują je w kategoriach dynamiki procesów grupowych oraz wskazują na współzależność procesów grupowych i indywidualnych ułożonych na linii czasu. Także wskazanie na znaczenie nie tylko potwierdzanego w licznych badaniach, klasowego ale także, między-klasowego kontekstu (por. artykuł *The game of bullying”: Shared beliefs and behavioral labels in bullying among middle schoolers*) aktywizującego tożsamość społeczną, która motywuje do utrzymania pozytywnego obrazu Ja jako członka grupy własnej, dominuje zachowanie i sankcjonuje przemoc ma niewątpliwy walor praktyczny i teoretyczny.

Praca habilitantki otwiera i pokazuje nową perspektywę eksploracji zjawiska bullingu rówieśniczego, jej dalsze plany badawcze są spójne i wynikają z dotychczasowych osiągnięć otwierają zarazem nową perspektywę eksploracji tego zjawiska.

Ograniczenia: uwagi krytyczne i polemiczne

Obligacją recenzenta jest także krytyczne odczytanie pracy. Wskazawszy wyżej na niewątpliwy walor jaki stanowią metody jakościowe brakuje nieco szerszego ich uzasadnienia wykraczającego poza rytualne argumenty dotyczące zakresu i negatywnego charakteru zjawiska, jego konsekwencji oraz tego, że zbierane są informacje których nie można byłoby inaczej uzyskać. Jakie mają znaczenie dla wiedzy psychologicznej? Jak umieścić podejście jakościowe w badawczej przestrzeni: jako eksploracyjne, weryfikujące wiedzę zebraną metodami ilościowymi, uzupełniające a może budujące zupełnie odrębny aspekt wiedzy (także psychologicznej)? Czego dowiadujemy się dzięki nim o naturze człowieka? Brakuje więc pogłębionej perspektywy uzasadniającej zastosowanie tego podejścia.

Autorka w **ograniczonym zakresie odwołuje się do dorobku psychologii szczególnie w obszarze psychologii rozwojowej, poznawczej, motywacji i emocji.**

Pomija np. koncepcje dualności procesów psychicznych (Gawronski, Creighton, 2013; Strack, Deutsch, 2014; Imbir, 2018; Kahneman, 2011; Carver, Scheier, 1990; Chaiken, Trope, 1999;) w szczególności automatyzmów, ich regulacyjnej roli w eksplorowanych

obszarach (o tym także niżej). Nie jest to fasadowy brak jakiejś koncepcji ale brak wskazania na naturę i istotę badanego zjawiska: powszechnego, uniwersalnego, powtarzalnego w populacji, które to właściwości definiują ich automatyczny charakter . To zaś ma kluczowe znaczenia dla interwencji także dla profilaktyki. Planując interwencję czy profilaktykę uwzględnić także nabyte kompetencje: myślenie abstrakcyjne, decentrację, przyjmowania perspektywy do których adresowana jest większość treści interwencyjnych i partycypacyjnych z nadzieją na ich refleksyjne przetworzenie.

Obecność automatyzmów w uwarunkowaniach i regulacji przemocy rówieśniczej nie jest obecna. Dowodem są (oprócz wskazanych cech) wzorce wypowiedzi, powtarzające się treści, widoczne schematy. Kluczowym wydaje się zwrócenie uwagi na różnicowanie automatyzmów: pierwotne (np. dostrzeganie wyrazistych cech), efekt wpływu społecznego, czy torowania (obecność innych modyfikuje zachowania jednostki) wtórne (w rezultacie powtarzających się zachowań które są aktywizowane już poprzez sam kontekst klasy). **Ich wyodrębnienie implikuje odmienne strategie oddziaływania.** Dość wyraźne jest to w artykule *Meeting the Needs of Young Adolescents: ABBL Anti-Bullying Program During Middle School* w którym autorka odwołuje się do zjawisk *pluralistycznej ignoracji i efektu widza*, jako mechanizmów odpowiedzialnych za brak interwencji świadków. Opisuje je językiem podejmowania decyzji czy refleksji „dojść do wniosku” podczas gdy ich natura jest w pełni automatyczna: uczniowie wiedzą, że nie reagują, ale nie wiedzą, że to sama obecność innych zmienia sposób spostrzegania sytuacji i generuje takie a nie inne zachowanie. Ponadto efekt widza opisywany jest jako forma „(...) dysocjacji i przeniesienia odpowiedzialności na nauczyciela lub przyjaciół ofiary” podczas gdy w klasycznej formule dotyczy on poziomu zachowania. To *efekt rozłożenia odpowiedzialności* (który nie jest z nim tożsamy) bardziej odpowiada tej interpretacji. Pomijanie czy nie docenianie dualistycznego charakteru zjawisk składających się na proces przemocy rówieśniczej może stanowić ryzyko niedostosowania oddziaływań profilaktycznych – adresowanych głównie do „rozumu i refleksji” co nie musi okazywać się efektywne.

Kolejnym przykładem jest ujmowanie specyfiki okresu adolescencji. Niektóre jej właściwości (istotne dla badanych zachowań) są pomijane (silny egocentryzm wtórny, impulsywność, konformizm wobec grupy rówieśniczej z czego wynika podatność na

wpływy społeczne - Schaffer, 1996). Grupa jest punktem odniesienia w kreowaniu obrazu siebie, sposobem na zaspokojenie podstawowych potrzeb społecznych (przynależności), zaś procesy porównań społecznych dostarczają kryteriów oceny i wartościowania zarówno siebie, jak i rówieśników (Festinger, 1954). Zatem nie tylko konformizm i presja rówieśnicza realna i antycypowana tłumaczy angażowanie się w negatywne zachowania rówieśnicze.

Istotny wątek dotyczący znaczenia łatwo dostępnych atrybutów zewnętrznych (sprawność fizyczna, tusza, ubiór, zachowanie) jako podstawa orzekania o normalności vs nienormalności/dziwaczności rówieśników, koncentruje się na wąskich i mało specyficznych interpretacjach. Rozważane jest np. to, że młodzież nie potrafi nazwać tego co nazywa normą/normalnością. Tymczasem zebrany materiał potwierdza uniwersalny efekt opisany jako Ekologiczny Model Stereotypu (Zebrowitz, 1999). Wygląd zewnętrzny to najbardziej dostępny „obraz” w kontakcie z inną osobą. Jest bodźcem, na który ludzie reagują ze szczególną wrażliwością. Ma wpływ na kształtowanie wyobrażeń na temat innych, małe dzieci opierają się niemal wyłącznie na cechach powierzchowności (Livesley, Bromley, 1973) jest podstawą wnioskowania o cechach charakteru, czy osobowości (Liggett, 1974). Co więcej, uderza niemal detaliczna dostępność tych cech w wywiadach z dorosłymi (w przeszłości ofiarami bullingu) co potwierdza ten mechanizm. Taki rezultat ma nie tylko charakter replikacyjny ale potwierdza uniwersalny i automatyczny charakter zjawisk które dominują relacje społeczne a także potwierdzają specyfikę procesów społecznej percepcji w pełni odzwierciedlanej w wypowiedziach uczniów.

Zjawisko przemocy jest przedmiotem zainteresowań psychologii od dekad. Bibliografia natomiast ujawnia deficyt klasycznych, starszych pozycji, dominują te z drugiej połowy XXI wieku. Niektóre ustalenia przywoływane przez autorkę (np. interakcyjne i wieloczynnikowe uwarunkowanie przemocy/ agresji) nie są „nowym wynalazkiem” a rezultatem XX w ustaleń (np. badania nad regulacyjną rolą samokontroli czy autodystansowania się Mitschel i wsp.; więzienny eksperyment - Zimbardo 1971), badania nad tendencyjnością jako przesłanką formowania uprzedzeń – Fiske, 1989; cykl eskalacji przemocy np. Craig, Anderson, Carnagey, 2008). Także podejmowane znaczenie empatii w ograniczaniu negatywnych zachowań warto uzupełnić rezultatami badań eksperymentalnych (Barlińska, Szuster, Winiewski, 2013; 2015; 2018).

Wyniki dość powierzchownej ewaluacji *Anti-Bullying Program During Middle School Transition* (Wójcik, Helka, 2019) ujawniają niskie poziomy średnich indeksów bullingu (szczególnie tych o charakterze indywidualnym). **Uderzające są bardzo wysokie poziomy odchylenia standardowego** szczególnie w grupach eksperymentalnych w zakresie obu rodzajów wskaźników (np. na poziomie klasowym w grupie eksperymentalnej $M = .907$, $SD = .868$ na poziomie indywidualnym w grupie eksperymentalnej jest nawet wyższy od średniej ($M = .488$, $SD = .703$)! Ten fakt jest pomijany przez autorkę, a jednak pokazuje, że **średnie zupełnie nie są wiarygodne i że ta miara tendencji centralnej adekwatnie nie odzwierciedla nasilenia zjawiska. Ma to oczywiste konsekwencje dla oceny efektywności ewaluacji programu.** Nie wiadomo na jakim poziomie są średnie obrazujące poszczególnych typy bullingu z których większość okazała się być istotnie zróżnicowana między warunkami. W kontekście takiego obrazu danych warto zastanowić się nad efektywnością metody on-line szczególnie w odniesieniu do adolescentów. Wiele danych dokumentuje wpływ narzędzi i przestrzeni cyfrowej na poznawcze funkcjonowanie (pamięć, uwagę, jej przerzutność min. Desmurget, 2019; Carr, 2010; Small, Vorgan, 2011). W dyskusji warto uwzględnić także długofalowość skutków programu. Badania eksperymentalne pokazują, że skutki aktywizacji empatii dla ograniczania zachowań wspierających cyberprzemoc są niezmiernie ograniczone u adolescentów (Barlińska, Szuster, Winiewski, 2015) ma to kluczowe znaczenie dla projektowania oddziaływań profilaktycznych .

Setki już badań (głównie korelacyjnych i nieliczne eksperymentalne) pokazują efektywność empatii, kluczowe jest natomiast to jak konkretnie implementowano oba rodzaje empatii, przy czym wyzwanie stanowi tak zwana empatia afektywna (notabene oba rodzaje empatii mają charakter afektywny różnicuje je poziom afektu- pierwotny wzbudzany drogą dolną vs wtórny, specyficzny dla poznawczej generowany górną – Szuster, Jarymowicz, 2020). Nie jest jasne, czy celem oddziaływań jest ograniczanie bullingu czy aktywizacja zachowań pozytywnych, prospołecznych wspierających np. ofiary. Ma to znaczenie bowiem odrębne mechanizmy leżą u podstaw każdego z rodzajów zachowań społecznych (Krueger et al., 2001; Barlińska, Szuster, Winiewski, 2018).

Autorka interpretując i komentując zebrany materiał wskazuje na potencjalne źródła zniekształceń (głównie czas i pamięć). Pomija natomiast uniwersalne, podstawowe mechanizmy zniekształceń pochodne od dominacji regulacyjnej roli Ja (Markus, 1993; Rogers, Kuiper, Kirker, 1977; Karyłowski, 2009; Szuster, 2018). W dużej mierze to

właśnie dominacja Ja i wtórny egocentryzm nasila tę specyficzną wrażliwość w tym okresie rozwojowym. Przykładem jest asymetria ocen negatywnych, własnych zachowań wobec rówieśników vs ocen tych samych zachowań u innych (własne są interpretowane bardziej pobłażliwie !) Ta prawidłowość także stwierdzana w innych badaniach jakościowych (por. Pyżalski, Plichta, Szuster, Barlińska, 2022) raczej nie odnosi się do wrażliwości moralnej ani atrybucji obronnych ale motywów autowaloryzacyjnych leżących u podstaw tego efektu .

Habilitationka wskazując na różnorodność i dynamikę ról świadków i ich znaczenia w procesie wiktylizacji ofiar, nie zwraca uwagi na **wiktylizacyjny aspekt pełnionych ról także w odniesieniu do samych świadków**. Widoczne jest to w wypowiedziach świadków wskazujących min. na konieczność ujawniania negatywnych zachowań wobec ofiar, ze względu na antycypowaną presję rówieśników. Takie doświadczenia zarówno z perspektywy społecznej jak i metapoznawczej mają wiktylizacyjny charakter dla samych świadków.

Autorka, co oczywiste, koncentruje się na treści wypowiedzi **nie poświęcając uwagi innym, formalnym aspektom komunikatów**: np. formie, językowi (np. wyrażenia slangowe), strukturze: gramatyce, dominującym zaimkom. Te aspekty także mają interpretacyjny walor przy budowaniu teorii. Nie jest bowiem obojętne czy struktura wypowiedzi jest poprawna, język slangowy, skrótowy, uproszczony. Na przykład stwierdzany brak zróżnicowania przez uczniów pojęć: wykluczanie, wiktylizacja i znęcanie się, (Wójcik, 2018) mogą wskazywać na znaczenie i wagę kompetencji poznawczo-językowych adolescentów których przejawem jest także zróżnicowana dostępność pojęć czy słów także zależna od kontekstu. Język także odzwierciedla subiektywną, poznawczą architekturę reprezentacji zjawiska i też powinien być przedmiotem zniuansowanej interpretacji. Wydaje się, że niezależnie od kontekstu teoretycznego metody jakościowe dają taką możliwość z której warto skorzystać uzupełniając i wzbogacając ten subiektywny obraz kreślony słowami uczestników relacji.

Ten komentarz generuje kolejny. W artykule *Frenemy: A New Addition to the Bullying Circle* autorka analizuje wypowiedzi dorosłych uczestników min. pod kątem zgodności z definicją przemocy. Ustalenia wskazują, że uczestnicy pomijali niektóre atrybuty zjawiska. Porównywanie obu kontekstów wymaga bardziej wnikliwego uzasadnienia (niż brak takich atrybutów jak dystans władzy czy nierówności). Inne bowiem funkcje pełni definicja a inne subiektywna wypowiedź i warto zinterpretować taki stan rzeczy. Być

może świadczy on o zróżnicowanej dostępności tych atrybutów, a być może o tym, co najbardziej koncentruje uwagę, co jest prototypowym atrybutem tej relacji w związku z doświadczaną przemocą? Przy okazji warto zwrócić uwagę, że dalsze wypowiedzi dotyczące innej już kwestii zawierają te atrybuty: nierówność i dystans są dostrzegane, tylko nie artykułowane wprost (np. *” Aggressors were described as leading, influential characters that could manipulate the entire class and who had close assistants (a small, aligned group),,,*. A prototypowym przejawem dostrzeganej nierówności jest cytowana przez autorów w innym miejscu wypowiedź: *„She was just the queen, the boss, and I kind of became her victim”*. .

Kolejny komentarz dotyczy ograniczeń badań. Nie podzielam poglądu autorki (dość mechanicznie i fasadowo powtarzanego w niemal każdym artykule) wskazującego na ograniczoność i niereprezentatywność próby a także na zagrożenia pochodne od potencjalnych zniekształceń których źródłem jest subiektywna perspektywa (np. pamięć). Po pierwsze, taka jest natura badań jakościowych, to stanowi ich walor - więc wytaczanie takich argumentów jest przysłowiowym „strzelaniem sobie w stopę”. Po drugie, to co pamiętane jest diagnostyczne samo w sobie.

Nie znalazłam satysfakcjonującego uzasadnienia dla zastosowanej metody jakościowej a także węższej, wyboru podejścia (ugruntowana teoria) z rodowodem socjologicznym któremu towarzyszy aparat pojęciowy dość odległy od psychologicznego.

W odniesieniu do pierwszej kwestii - niedostatecznego uzasadnienia zastosowania metody jakościowej - warto było wskazać na jej walory t. j. **różnorodność zjawisk, celowy, oparty na specyficznych cechach osób badanych dobór próby, otwarte narzędzie pomiaru**. Budzące obawę autorki zniekształcenia pochodne od zagrożenia aprobatą społeczną i braku anonimowości, choć oczywiście potencjalnie obecne, wydają się marginalizowane przez wielość poruszanych treści czy zaangażowanie poznawcze. W dłuższej perspektywie utrzymywanie takiej kontroli nad „własną poprawnością” szczególnie u adolescentów jest mało prawdopodobne. Ale nawet w sytuacji gdy uczestnikami są dorośli ludzie mający w przeszłości długie doświadczenie jako ofiary przemocy rówieśniczej: to co pamiętają po latach, jest diagnostyczne ! Tak więc podnoszone przez habilitantkę kryterium **trafności nie jest kluczowe i adekwatne wobec tego typu materiału**.

Metafora gry dla opisu bullingu jak gry z zasadami, poziomami, postaciami, zadaniami i karami nie wydaje się wnosić czegoś nowego i sprzyjać lepszemu rozumieniu zjawiska (artykuł „*The game of bullying*”: *Shared beliefs and behavioral labels in bullying among middle schoolers*). Właściwie każdy rodzaj powtarzających się interakcji społecznych rozpisanych na role można opisać w kategoriach gry. Tymczasem gra w ujęciu psychologicznym ma swoją konotację (np. Grzelak, 1988). Ta opisana w artykule pomija współzależność graczy a także podział dóbr -kluczowe cechy gry. Oba elementy są oczywiście obecne w kontekście bullingu. Zastanawiam się czy odwołanie się do pojęcia skryptu bądź ciągu skryptów nie było by bardziej użyteczne dla opisu zjawiska.

Warto niektóre ustalenia uczynić przedmiotem dalszych badań. Na przykład to, że niektóre ofiary przemocy nie są bierne, starają się radzić sobie z incydentami i sytuacją prześladowania. „*Kumulujące się incydenty i krytyczne momenty wpływają na wytwarzanie takich interpretacji (i tym samym zachowań), np. atrybucji wewnętrznych czy wrogich, które wpędzają osobę będącą ofiarą w błędne koło i nie dają możliwości wyjścia z niego, nawet gdy kontekst ulega zmianie (np. dzięki zmianie szkoły)*” (s. 16 autoreferat). Badania nad bezradnością intelektualną (Sendek, 1983) wskazują min. że tylko aktywni uczniowie są dotknięci tym syndromem. Interesujące z tego punktu widzenia wydaje się czy zjawisko wiktylizacji także w większym stopniu dotyczy uczniów stosujących aktywne strategie radzenia sobie z przemocą?

Polemiczne komentarze i krytyczne uwagi nie umniejszają mojego uznania dla zaprezentowanego przez dr Małgorzatę Wójcik dorobku i choć polemizowałabym z określaniem go jako teorii średniego zasięgu (takie w psychologii można policzyć na palcach jednej ręki) **oceniam go zdecydowanie pozytywnie.**

Ocena dorobku towarzyszącego

Dr Małgorzata Wójcik realizuje współpracę międzynarodową. Jest uczestnikiem dwóch międzynarodowych projektów badawczych. Pierwszy z nich jest prowadzony przez Inter-Disciplinary Press w Magdalen College, Oxford, w Wielkiej Brytanii i dotyczy międzykulturowych aspektów komunikacji oraz systemowych barier utrudniających komunikację. Jego efektem monografia *The way things aren't: Deconstructing 'reality' to facilitate communication* której habilitantka jest współredaktorką. Drugi, to praca w zespole szwedzkich naukowców z uniwersytetu w Linköping badającego przemoc w Szwecji. Istotnym efektem współpracy jest opracowanie i opublikowanie teorii równi

pochylej prześladowania rówieśniczego a także rozdziału w podręczniku metodologicznym *APA handbook of research methods in psychology Grounded theory and psychological research*. Współpraca jest kontynuowana w projekcie „*International study of teacher responses to peer aggression*”, którego kierownikiem jest Shelley Hymel z University of British Columbia w Vancouver w Kanadzie.

Dr Wójcik nie pozyskała dotychczas zewnętrznych grantów, natomiast informacja w jednym z artykułów (*Bullying and exclusion from dominant peer group in Polish middle schools*) wskazuje, że uczestniczyła w realizacji projektu finansowanego przez NCBiR.

Podsumowując: dorobek towarzyszący, aktywność naukową oraz współpracę międzynarodową oceniam pozytywnie.

3. Ocena osiągnięć dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę

Aktywność dydaktyczna Dr Małgorzata Wójcik jest doświadczonym dydaktykiem skoncentrowanym na obszarze badań jakościowych jako głównej metody eksploracji bullingu rówieśniczego. Jest propagatorką tego rodzaju metod organizując kursy, warsztaty oraz konferencje. Jest współtwórczynią Qual Lab oraz Młodzi w Centrum Lab.

Dr Wójcik prowadzi dydaktykę w obszarze psychologii społecznej, społeczności, metodologii badań jakościowych oraz wdrażania innowacji społecznych. Doskonali swoje kompetencje dydaktyczne uczestnicząc w programach Erasmus+. oraz odbywając międzynarodowy staż dydaktyczny na Hanze University w Groningen. Wypromowała 58 magistrantów i 10 licencjatów. Takie zaangażowanie znakomicie uzasadnia zajmowanie stanowiska prodziekana ds. studenckich. Jest zaangażowanym dydaktykiem: wspiera działalność naukową studentów, stymuluje ich w uczestnictwo w życiu naukowym: konferencjach i projektach badawczych a także publikacjach. Koła naukowe będące pod jej opieką są rozpoznawane i nagradzane. W uznaniu osiągnięć dydaktycznych pięciokrotnie otrzymała Nagrodę Dziekana Wydziału Psychologii w Katowicach a w 2014 roku Nagrodę Rektora.

Aktywność organizacyjna. Jest organizatorką wielu, niestandardowych projektów dotyczących min. dostosowania oferty dydaktycznej i pozadydaktycznej do potrzeb i planów studentów, opiekuje się aż 14 organizacjami na Uniwersytecie SWPS w Katowicach, w tym trzema międzywydziałowymi. Opracowała system monitorowania obciążeń dydaktycznych studentów Wydziału Psychologii oraz mapę studiowania,

współuczestniczyła w projektowaniu nowego programu dla Wydziału Psychologii Uniwersytetu SWPS – Psychologia 2.1. Pełni funkcje prodziekana i była sekretarzem Komisji ds. etyki badań naukowych na Wydziale Psychologii Uniwersytetu SWPS w Katowicach.

Popularyzacja nauki. Jest współautorką 10 poradników i standardów dydaktycznych, m.in. *Jak uczyć? Dobre praktyki dydaktyczne, Rozmowa psychologiczna*. Jest aktywnym popularyzatorem problematyki przemocy rówieśniczej i jej zapobiegania, współpracuje z wieloma szkołami, organizuje konferencje dla nauczycieli. Także w mediach zabiera głos i popularyzuje tę ważną społecznie problematykę.

Nagrody i wyróżnienia Ta bezprecedensowa aktywność dr Wójcik w omówionych obszarach jest zauważana i doceniana. Została uhonorowana licznymi nagrodami naukowymi za bieżące publikacje (tj nagroda w konkursie im. prof. Romana Czerneckiego), za osiągnięcia wdrożeniowe, dydaktyczne oraz naukowe ministra, rektora macierzystej uczelni jak i dziekana wydziału na którym pracuje. Beneficjentem licznych nagród i wyróżnień zewnętrznych jest program RESKUL który dr Wójcik współtworzyła. Został dostrzeżony w konkursie „Innowator Mazowsza” w kategorii innowacyjna firma w programie „Warsaw Boostern „Grand Prix INTARG „Pro Societas bono”.

Podsumowując : dokonaniaми we wskazanych trzech obszarach dr Malgorzata Wójcik mogłaby obdzielić kilka osób. Jej aktywność jest ponadprzeciętna i wyróżniająca się.

Konkluzja

Osiągnięcia naukowe (dzieło główne, dorobek towarzyszący) oraz aktywność dydaktyczna, organizacyjna i popularyzatorska dr Malgorzaty Wójcik spełniają wymagania określone w treści ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce w tym art. 219 ust. 1 pkt. 2 tej ustawy określającej kryteria występowania o stopień doktora habilitowanego. W związku z **popieram wniosek dr Malgorzaty Wójcik o nadanie jej stopnia doktora habilitowanego** w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie psychologia i wnioskuję o dopuszczenie do jej do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

